

ჩრდილო კავკასიელთა კულტურა და ყოფითი ასპექტები XIII-XV საუკუნეებში

გუმაშვილი ზაურ

იაკობ გოგებაშვილის სახელობის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, თელავი

DOI: <https://doi.org/10.52340/idw.2023.13>

აბსტრაქტი. XIII-XV საუკუნეებში ჩრდილო კავკასიის ხალხების კულტურა და ყოფითი მომენტები მრავალგვარი და მრავალფეროვანია. ამ პერიოდისათვის ყველაზე მსხვილ დასახლებულ პუნქტებს წარმოადგენდნენ ქალაქები: მაჟარი, ტიუმენი, ზემო და ქვემო ჯულათი და სხვა. აღნიშნული საკითხის შესწავლისას განსაკუთრებული აქცენტი არის გაკეთებული საცხოვრებელი პირობების, გადაადგილების საშუალებების, იარაღისა და ჩაცმულობის კულტურის თაობაზე, რომელთა შესახებაც გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული მასალები.

აღსანიშნავია, რომ ძალზე მწირია მონაცემები ჩრდილო კავკასიელი ხალხების ოჯახური და საზოგადოებრივი ყოფის შესწავლის მიმართულებით. თუმცა ის შედარებით მცირე, მაგრამ ფრაგმენტული მონაცემები გვაძლევს საშუალებას გარკვეული წარმოდგენა შეგვექმნას შესასწავლი პერიოდის საყოფაცხოვრებო ასპექტების თაობაზე. შედარებით ნათელ სურათს გვაძლევს ჩრდილო კავკასიის ხალხების დასავლეთით მცხოვრები მოსახლეობის შესახებ არსებული მასალები, რომლებიც იძლევა დასკვნების გაკეთების საშუალებას ამ მხარეში ოჯახის შექმნის ტრადიციულ მომენტებზე, სტუმრის მიღებასა და მისდამი პატივისცემის გამოხატვის, ასევე, ზოგიერთ შემთხვევებში სტუმრისადმი თავის გაწირვის შემთხვევებზეც კი.

ამას გარდა, საინტერესოა ოჯახური თანაცხოვრებისა და დაკრძალვის ტრადიციები, რომლებიც ჩრდილო კავკასიის სხვადასხვა მხარეში აშკარად განსხვავებული იყო.

საკვანძო სიტყვები: ჩრდილო კავკასია, ოჯახური ყოფა, ტრადიციები, საცხოვრებელი პირობები, არქეოლოგიური წყაროები.

ჩრდილო კავკასიის ყველაზე მსხვილ დასახლებულ პუნქტებს XIII-XV საუკუნეებში წარმოადგენდნენ ქალაქები: მაჟარი, ტიუმენი, ზემო და ქვემო ჯულათი და სხვა. ჩრდილო კავკასიელთა საცხოვრებლები არ იყო ერთგვაროვანი. კავკასიის აღმოსავლეთ და ცენტრალურ ზონაში მშენებლობის ყველაზე გავრცელებულ მასალას წარმოადგენდა ქვა, მთისწინა მხარეში აგური, ხოლო დასავლეთ კავკასიაში ან თიხით შელესილი კარკასი, ან კიდევ გათლილი ხე-მასალა.

ჩრდილო კავკასიაში საცხოვრებელი სახლები იყო სწორკუთხოვანი გეგმით აშენებული, რომლებიც შედგებოდა რამდენიმე ოთახისგან, მიწური იატაკებით. აღმოსავლეთ და ცენტრალურ კავკასიაში სახურავები იყო თიხამიწით შელესილი-დახურული, ხოლო დასავლეთით სხვადასხვა მცენარეები გამოიყენებოდა სახურავად. იატაკში ამოშენებული იყო ორმოები მარცვლეულის შესანახად. ოთახის ცენტრალურ ნაწილში მოწყობილი იყო ცეცხლის დასანთები, ხოლო დაღესტანში ზოგან ამ მიზნით გამოყენებული იყო კედელთან მიშენებული ღუმელი.

ჩვენამდე მოღწეული მონაცემებით ჩრდილო კავკასიის აღმოსავლეთით გამოიყენებოდა სასანთლე შანდლები, სკივრები, აკვნები ბავშვებისთვის, ხალიჩები, მუთაქები, გადასაფარებლები, ხის ჩაიდნები, სპილენძის ან ფაიფურის ჭურჭელი, ქვის ტაფები, ხელის ნამგლები, მაკრატლები, დანები, დიდი ჩანგლები ქილიდან ხორცის ამოსაღებად და მრავალი სხვა საჭირო ნივთი.

ტრანსპორტი. ჩრდილო კავკასიის ხალხთა გადაადგილების ძირითად საშუალებად გამოიყენებოდა ურემი, რომელშიც შებმული იყო ხარები ან კამეჩები. მალღვივად გადაადგილებისათვის გამოყენება ხდებოდა ცხენის ან აქლემის, ზოგიერთი მკვლევარის აზრით ჩრდილო კავკასიის მთიელები, როგორც მონღოლ-თათრები არ ნალავდნენ ცხენებს.

ზოგიერთი მონაცემის თანახმად ცხენის იმჟამინდელი აღჭურვილობა რამდენადმე განსხვავდებოდა წინამორბედისაგან. ცნობილია, აგრეთვე, რომ ოქროს ურდოში მნიშვნელოვან მაგისტრალებზე ორგანიზებული იყო საფოსტო სამსახურები. ამ თვალსაზრისით გამონაკლისი არც ჩრდილო კავკასია იყო. საფოსტო სამსახური, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, ორგანიზებული იყო დერბენტში.

შავი ზღვის, აზოვის ზღვის და კასპიის ზღვის სანაპიროებზე მოძრაობდნენ პატარა ზომის იალქნიანი გემები, რომელთა მფლობელები იყვნენ არა მარტო უცხოელები, არამედ ადგილობრივებიც. ჩვენამდე მოაღწია ცნობებმა ადიღეელთა არაერთი თავდასხმის შესახებ გენუელთა გემებზე შავ ზღვაში და მათ შორის გამართული საზღვაო შეტაკების შესახებ. დერბენტშიც იყო პატარა გემები, რომლებიც ასტრახანში მიემართებოდნენ სავაჭრო მიზნებით.

იარაღი და ჩაცმულობა. XIII-XV საუკუნეებში ჩრდილო კავკასიის მთიელთა ჩაცმულობაზე გარკვეულ წარმოდგენას გვიქმნის არა მარტო მოგზაურთა გადმოცემები, არამედ შემორჩენილი სკულპტურული ძეგლები, ფრესკები და არქეოლოგიური მონაპოვრები.

იმ დროის თანამედროვენი ამტკიცებენ, რომ ადიღეთა მამაკაცები, მაღალი ჩამომავლობის გარდა არ ატარებდნენ ძვირფასი ძაფისგან მოქსოვილ ტანსაცმელს. მაგრამ „მდიდრულ“ სამარხებში ქალაქ ბელორეჩენსკის მახლობლად იმ დროის კაბის ნაკვალევს მიაკვლიეს, რომელიც მოქსოვილია ძალზე წვრილი ძაფით. შესაკრავად გამოყენებულია პატარა ღილები. შიდა კაბის ზემოდან ორივე სქესის წარმომადგენელთა სამარხებში ნაპოვნია მუხლებამდე ჩამავალი მოკლე ბეშმეტები (ზედა ჩასაცმელი). ეს ბეშმეტები შესაძლოა ყოფილიყო ამ პერიოდის სადღესასწაულო ჩასაცმელი, რადგანაც არც თუ იშვიათად ხდებოდა მათი ქსოვა აბრეშუმის ძაფისგან, ოქროს ან ვერცხლის ღილებით.

ასეთივე ბეშმეტები მოპოვებულია XIV-XVII საუკუნეების ყაზარდოულ სამარხებში დასახლება ზმეისკოეს მახლობლად. ზოგიერთ სამარხში ბელორეჩენსკის ყორღანებში ბეშმეტებს ზემოდან ჩაცმულები იყვნენ ხალათებში. ამავე ყორღანებში ზოგიერთ სამარხებში, რომლებიც მდებარეობთ სქესის წარმომადგენლებს ეკუთვნოდათ, აღმოჩენილია გარეული თხის ქურქის ნარჩენები.

ყარაჩაიში მიკვლეულია ბავშვების ნაქსოვი ხელთათმანები, რომლებიც თარიღდება XIV-XV საუკუნეებით, ხოლო ჩეჩნეთში იმავე პერიოდის ზამთრის ფეხსაცმელები, სამწუხაროდ სხვა ჩრდილოკავკასიელ ხალხთა ჩაცმულობის შესახებ მონაცემები უმნიშვნელოა. არსებობს მხოლოდ ის მონაცემები, რომლებიც საშუალებას გვაძლევს ვივარაუდოთ იმის შესახებ, თუ რა მასალა იქნა გამოყენებული ამა თუ იმ ტანსაცმლის მოქსოვის დროს. მომზადებული ტანსაცმლის შესაქმნელად ხდებოდა ადგილობრივი წარმოების მასალის გამოყენება - ძაფის, ტყავის და სხვა.

ოჯახური და საზოგადოებრივი ყოფითი მომენტები. სამწუხაროდ ჩრდილო კავკასიის ხალხთა ოჯახური და საზოგადოებრივი ყოფის ამსახველი მონაცემები არც თუ

მრავალრიცხოვანია. ის უფრო ფრაგმენტულია და მიეკუთვნება უპირატესად ჩრდილო დასავლეთ მხარეს.

გამუდმებული და დაუსრულებელი ურთიერთთავდასხმები და გარეშე მტრების შემოსევები თითოეული მთიელისაგან მოითხოვდა მუდმივ საბრძოლო მზადყოფნას. გ. ინტერიანოს ცნობით ადიღეთა ფეოდალები იძინებენ იარაღთან ერთდ. ხშირად მაღალი ფენის წარმომადგენლები ორგანიზებას უკეთებდნენ მეზობლებზე თავდასხმებს, ტყვეებად მიჰყავდათ გლეხები, ხოლო შემდეგ ჰყიდდნენ მათ ზღვისიქითა ვაჭრებზე, სამუდამო მონობისთვის. განსაკუთრებით ბევრი მონები გაჰყავათ ქალაქ ქაიროში, ეგვიპტეში, სადაც როგორც ზემოთ აღინიშნა, ისინი ავსებდნენ სულთანის გვარდიის შემადგენლობას (მამლუქები). ასეთივე მუდმივ საბრძოლო მზადყოფნაში იმყოფებოდნენ ჩრდილო კავკასიის სხვა ხალხებიც (მამაკაცები).

ჩრდილო კავკასიელი მთიელების მკვეთრად გამორჩეულ დამახასიათებელ თვისებას წარმოადგენდა პიროვნული გულუხვობა და სტუმრის მაღალი კულტი, რომელიც თითოეულ მთიელს თავის ვალდებულებად მიაჩნდა არა მხოლოდ თავისი თანატომელის ან ნათესავის მიმართ, არამედ უცხო ტომელის მიმართაც. ამის თვალსაჩინო მაგალითს წარმოადგენს მთიელი მმართველის ფულადის მიერ 1395 წელს თემურ ლენგის მიერ გაგზავნილი ელჩებისადმი გაცემული პასუხი, რომელიც ეხებოდა ოქროს ურდოს ერთ-ერთი სამხედრო სარდლის უდურკუ პულახის მათთვის გადაცემას. არ შეუშინდა რა მოსალოდნელ შედეგს, მან კატეგორიული უარი განუცხადა მათ: „უდურკუმ ჩვენთან მოძებნა მყუდრო ადგილი, სანამ პირში სული მიდგას მე ვერ გავცემ მას და ამ სულისგან სანამ ერთი ამოსუნთქვაც შემეძლება, მე დავიცამ მას“. როგორც ჩვენ ზემოთ ვნახეთ, მან თავისი სიტყვა შეასრულა.

ჩრდილო კავკასიის თითქმის ყველა ხალხი მისდევდა მრავალცოლიანობას. აქ გამონაკლისს არ წარმოადგენდა არც მოსახლეობის ის ნაწილი, რომლებიც ეწეოდნენ ქრისტიანულ აღმსარებლობას. XIII საუკუნის 30-იანი წლების შუა ხანებისათვის ტამანის ნახევარკუნძულზე ადიღეთა ფეოდალთან სტუმრად მყოფი იულიანი ამბობს, რომ იმ პერიოდისათვის ფეოდალს 100 ცოლი ჰყავდა. მაგალითად ადიღეებში არსებობდა ტრადიცია ლევირატისა, რაც იმას ნიშნავდა, რომ თუ კი ქალი დაქვრივდებოდა, მაშინ იგი ხდებოდა უფროსი მამლის მეუღლე. საკმაოდ რთული და სხვადასხვანაირი იყო ქორწილის პროცესი. აუცილებელ მოთხოვნად რჩებოდა, რომ საპატარძლო ყოფილიყო „სუფთა ქალიშვილი“, წინააღმდეგ შემთხვევაში ქორწინება არშემდგარად ითვლებოდა. ქალის მშობლებისთვის ეს დიდი დამცირება იყო და ისინი ვალდებულები იყვნენ უკან დაებრუნებინათ თავიანთი ქალიშვილი. შემდგომ რელიგიური მესვეურები და ავტორიტეტული ადამიანები ცდილობდნენ მოეგვარებინათ საქმე. ისინი სთხოვენ საქმროს მშობლებს, რათა მათ მოუწოდონ და ჰკითხონ თავიანთ ვაჟს, რომ თანახმაა თუ არა იგი, რომ აღნიშნული გოგო დარჩეს მის მეუღლედ. დადებითი პასუხის შემთხვევაში ამ საქმეში მონაწილე ადამიანებს მოჰყავთ საპატარძლო საქმროს ოჯახში. „წინააღმდეგ შემთხვევაში ახდენენ მათ გაყრას და საქმრო ვალდებულია დაუბრუნოს ქალს მზითვევი, ამასთანავე საპატარძლო უბრუნებს მას საქორწილო კაბას და სხვა ნაჩუქარ ძვირფასეულობას. ყოველივე ამის შემდეგ მხარეებს შეუძლიათ შეუდგნენ ახალი ქორწინებისათვის მოქმედებას“.

ადიღელი ქალები ახლად დაბადებულ ბავშვს მთავრებინებენ მდინარესთან და აბანავებენ მასში, ყურადღებას არ აქცევენ ყინვას ან სიცივეს. ახლად დაბადებულს არქმევენ იმ გარეშე პიროვნების სახელს, ვინც მისი დაბადების შემდეგ პირველი შემოდგამს ოჯახში ფეხს. და თუ ის ბერძენია, ან სხვა საზღვარგარეთულ სახელს ატარებს, ყოველთვის მის სახელს ამატებენ „უკს“. მაგალითად: პეტრო - პეტრუკი.

XIV-XV საუკუნეების ჩრდილო კავკასიის ხალხებში განსხვავებული იყო დაკრძალვის მომენტები. აღნიშნული პერიოდისათვის დამახასიათებელია განსხვავებულ დაკრძალვებთან ერთად უბრალო გრუნტი დაკრძალვები როგორც სტეპებში, ასევე მთიან მხარეში მთელი ჩრდილო კავკასიის გაყოლებით. ამას გარდა, დაღესტანში და ცენტრალური კავკასიის მთიან ზოლში რამდენადმე გავრცელებული იყო დასაფლავება ქვის ყუთებში, ასევე ცენტრალური კავკასიის მთიანეთში გვხვდება გვიანალანური კატაკომბური დაკრძალვები. სტეპურ ზოლში, რომელსაც ფლობდნენ ნოღაელები და ასევე დაღესტნის მთიან ნაწილსა და ცენტრალურ კავკასიაში გვხვდება მიწისქვეშა და ნახევრად მიწისქვეშა სარდაფები და მავზოლეუმები. ასეთი დიდი და მნიშვნელოვანი განსხვავებები ნათლად მიგვითითებს დაკრძალვის რიტუალების სხვადასხვაობაზე ჩრდილო კავკასიის რეგიონში მცხოვრებ ხალხთა შორის. ამიტომაც, ერთი რომელიმე ხალხისათვის დამახასიათებელი ტრადიციის გავრცელება სხვა ჩრდილო კავკასიელთა მიმართაც ყოველად დაუშვებელია.

სახვითი ხელოვნება. XIII-XV საუკუნეებში ჩრდილო კავკასიაში შემდგომი განვითარება ჰპოვა სახვითმა ხელოვნებამ, ხეზე და ქვაზე ჭედურმა გამოსახვამ, მხატვრულმა კერამიკამ, მეტალის მხატვრული ფორმებით დამუშავებამ, სხვადასხვაგვარი გაფორმებით ხალიჩებისა და ფარდაგების დამზადებამ და სხვა.

აღსანიშნავია, რომ დაღესტანში ასეთმა ჭედურმა და სახვითმა ხელოვნებამ განსაკუთრებულ მაღალ მხატვრულ სიმაღლეებს მიაღწია მეტალისგან დამზადებულმა ჭურჭელმა, საბრძოლო იარაღმა, ძვირფასეულობამ, რომლებიც დამზადებული იყო დარგოელთა სოფელ ქუბაჩის სახელოსნოებში საიუველირო ხელოვნების მწვერვალებს მიაღწია და საყოველთაო აღფრთოვანება გამოიწვია. დაღესტნის, ცენტრალური კავკასიისა და ყუბანისიქითა მხარის კერამიკული ხელოვნება გამოირჩეოდა ფერთა მრავალფეროვნებითა და შეხამებით. დაღესტნისა და ნაწილობრივ ვაინახთა ხის არქიტექტურული ძეგლების დეტალები, ასევე ხის ჭურჭელი გაფორმებული იყო გეომეტრიული ფორმებით. ასეთთა შორის განსაკუთრებით უნდა გამოვყოთ თაბასარანისა და აგულის მეჩეთები.

ჭედური და რელიეფური გამოსახულებები კედლებზე (ადამიანების, ცხოველების და სხვა) გვხვდება ჩრდილო ოსეთში, ჩეჩნეთსა და ინგუშეთში.

XIII-XV საუკუნეებში ჩრდილო კავკასიაში ინტენსიური მუშაობა მიმდინარეობს მრავალი არქიტექტურული ძეგლის დასრულებისათვის. ციხე-სიმაგრეებისა და საბრძოლო კოშკების უმრავლესობა ცენტრალურ კავკასიასა და აღმოსავლეთ კავკასიაში აშენებულია ამ პერიოდში. ამ თვალსაზრისით განსაკუთრებულად გამოირჩევა ინგუშეთი, სადაც კოშკების კომპლექსები, ე.ი. კოშკების დიდი პანთეონია შემორჩენილი: პიალინგი, ერზი, ბარახი, თარგიმი და სხვა. ასეთივე კომპლექსები შემორჩენილია ჩეჩნეთსა და დაღესტანში. ამას გარდა, მიმდინარეობდა დიდი რაოდენობით მეჩეთების მშენებლობა (სოფლებში - წახურში, მიშელეგში, რუტულში, ქუბაჩში, მიკრახში; ქალაქებში - ხამიში, ხიეჯში, ხუნძახში, დერბენტში, სამხრეთ ჯულათში, მაჯარში).

შესაძლოა ითქვას, რომ თავისებურ არქიტექტურულ ძეგლებად იქცნენ მავზოლეუმები და სარდაფები. XIV საუკუნეში აშენებული იქნა მავზოლეუმი მაჯარში და ესენტუკის მახლობლად. ჩვენამდე მოღწეული სულთან-ბეგის მავზოლეუმი, ასევე, ინგუშეთის სოფელ პლიევიში თარიღდება 1405-1406 წლებით. სხვა ასეთივე მავზოლეუმი, რომელიც ეკუთვნოდა შეიხ ჯუნეი-და ას-სეფევის აშენებულია 1544-1545 წლებში. იგი მდებარეობს ლეზგინთა სოფელ ხაზრიში. ყველა მავზოლეუმს აქვს კვადრატული ან მრავალკუთხოვანი საძირკველი, რომლის ანალოგი მოიძებნა შუა და წინა აზიაში. რამდენადმე განსხვავებული ტიპის მავზოლეუმ-სარდაფი ჰქონდათ ცენტრალური კავკასიის მთიელებს. მათ შორის ძირითადი განსხვავება

მდგომარეობს იმაში, რომ კარების ნაცვლად მათ გააჩნდათ ფანჯარა. ასეთი მავზოლეუმების გავრცელების შემთხვევები სხვაგან არ გვხვდება.

ხალხური ზეპირსიტყვიერება. ჩრდილო კავკასიის ხალხებმა შექმნეს ხალხური ზეპირსიტყვიერებისა და მუსიკალური ფოლკლორის მრავალფეროვანი ნაწარმოებები. არც ერთი მნიშვნელოვანი მოვლენა არ მიმდინარეობდა მუსიკისა და ცეკვის გარეშე. არსებობს პერიოდულად წყვეტილი, მაგრამ მაინც უცილობლად ფაქტობრივი მონაცემები ჩრდილო კავკასიის ხალხთა ხალხური ხელოვნების შესახებ. ისტორიკოსების ერთი ნაწილი მოგვითხრობს ადიღეთა ცეკვების შესახებ. ჩეჩნეთის სოფელ სოვეტსკოესთან სამარხში აღმოჩენილ იქნა ზურნის მსგავსი მუსიკალური საკრავი საშუალების ნარჩენები, ე.ი. სალამური (ზ.გ). შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ასეთი სახის ინსტრუმენტები გავრცელებული იყო ჩრდილო კავკასიის სხვა რაიონებშიც. ამ დროის ჩრდილო კავკასიის თითქმის ყველა ხალხში გავრცელებული იყო ნართების ეპოსი, რომელიც წარმოადგენს ჩრდილო კავკასიის ხალხების მიერ შექმნილ მსოფლიო კულტურის უძვირფასეს საგანძურს. შეიძლება დადასტურებით ითქვას, რომ XII-XIV საუკუნეებში ნართების სიმღერები კი არ ჩაკვდა და ისტორიის კუთვნილებად გადაიქცა, პირიქით, მათ თანამედროვე საზოგადოების გარემოცვაში ახალი შინაარსი შეიძინეს. ჩრდილო კავკასიის თითქმის ყველა კუთხეში არსებობდა განუსაზღვრელი რაოდენობის თქმულებები, რომლებიც მოგვითხრობენ ხალხთა წარმოშობის შესახებ, რომლის დროსაც პირველწინაპრის როლში გვევლინება გმირი პერსონა. ამ ლეგენდებსა და თქმულებებში გადმოცემულია ჩრდილო კავკასიელთა გმირობების შესახებ, მათი გმირული ბრძოლის შესახებ დამპყრობთა წინააღმდეგ. განსაკუთრებით დიდი კვალი დატოვა და ეს საგმირო ეპოსშიც ნათლად და გამოკვეთილად ჩანს, რეალურმა ფაქტებმა თათარ-მონღოლებისა და თემურ-ლენგის შემოსევების შესახებ. განსაკუთრებული და გამოკვეთილია ეს პროცესები ვაინახურ ეპოსში. ნართები აქ ასახიერებენ კეთილ, დაჩაგრულთა ინტერესების დამცველ რაინდებს, რომლებიც მზად არიან შეებან ბოროტ ძალებს. ხშირ შემთხვევაში გოლიათ, უდიდესი ძალის ფიზიკური მქონე შარიან ერსთხოელებს, რომლებიც ქართული ზღაპრული დევების მსგავსად ხალხის ხარჯზე ცხოვრობენ.

როცა ვსაუბრობთ ნართ-ერსთხოელთა მითოლოგიაზე, ჩვენს განსაკუთრებულ ყურადღებას იპყრობს ვაინახების ლეგენდა ფჰარმათის შესახებ. მითი, რომელიც მთავრდება ფჰარმათის მიერ ცეცხლის მოტაცების შემდეგ კლიმატური ცვლილებების აღწერით: იმ დროიდან მთების მაღალი მწვერვალები მარადიული თოვლითაა დაფარული, მუდმივი ქარი ქრის იმისათვის, რომ ფჰარმათი სითბოს და ცეცხლის ნატრული იყოს. სამაგიეროდ იგი კმაყოფილია იმით, რომ მან ადამიანებს უბოძა სითბო, ბარაქა, სინათლე, თვითონ კი ბაშლამის წვერზეა მიჯაჭვული, მაგრამ არ კვდება, რადგან გმირი უკვდავია. მითი ფჰარმათის შესახებ აშკარად ეხმიანება მითს ამირანის შესახებ, რაც ვაინახთა და ქართველთა მენტალური შეხედულებების თანხვედრაზე მეტყველებს.

არქივისკოპოსმა იოანემ დაღესტანში მოისმინა თქმულება იმის შესახებ, რომ ალექსანდრე მაკედონელმა ააშენა დერბენტის კედლები იმისათვის, რომ ქვეყნის სამხრეთი მხარე დაეცვა სასწაულმოქმედ იაჯუჯისა და მაჯუჯისაგან. ავტორი წერს, რომ დაღესტნელები დარწმუნებულები არიან ამ თქმულების ჭეშმარიტებაში. 1462 წლის წარწერა დერბენტში წარმოდგენას გვიქმნის იმ ფოლკლორული გმირების შესახებ, რომლებიც გახდნენ საყოველთაო აღიარებული ფირდოუსის პოემის „შაჰ-ნამეს“ პერსონაჟები. ესენი იყვნენ გივი, რუსტამი და გუ-დარზი.

წერილობითი ძეგლები. იულიანის და ინტერიანოს ცნობით XIII-XV საუკუნეების დასაწყისში ადიღეებს ჰქონდათ ბერძნულ ენაზე დაწერილი საღვთო წიგნები. ამ რეგიონში

ბერძნული დამწერლობის გავრცელების თაობაზე მიგვანიშნებს XI-XVI საუკუნეების ეპიტაფიები, რომლებიც შესრულებულია ბერძნულ ენაზე. ისინი აღმოჩენილია ყუბანისიქითა მხარესა და შავი ზღვის სანაპიროზე, ყაზარდოსა და ოსეთში. ინტერიანოს ცნობით „როცა ამის აუცილებლობა დღის წესრიგში დგებოდა, რაც ძალზე იშვიათად ხდებოდა, ადილეები უმეტესწილად ებრაელებს მიმართავდნენ და საჭიროებისათვის ებრაულ დამწერლობას იყენებდნენ.

ჩრდილო კავკასიის ტერიტორიაზე ინგუშეთში, ოსეთსა და ავარეთში (დაღესტანი) აღმოჩენილია მრავალი ძველი ქართული დამწერლობით, რომელთა შორის ნაწილი XIV საუკუნით თარიღდება. კავკასიისწინა სტეპურ ზოლში, განსაკუთრებით დაღესტანში მიკვლეულია დიდი რაოდენობის ქვები არაბული წარწერებით, რომლებიც თარიღდება XIII-XV საუკუნეებით. დერბენტში არსებობს წარწერები სპარსულ, ხოლო მაჟარში - თურქულ ენაზე.

აღსანიშნავია, რომ ჩრდილო კავკასიის მოსახლეობა დამწერლობისათვის იყენებდა არა მარტო სხვათა ენებს. არსებობს ცალკეული შემთხვევები, როცა ადგილი ჰქონდა ზოგიერთი ტექსტების ადგილობრივ ხალხთა ენაზე ჩაწერისა. ამ თვალსაზრისით კვლავ მნიშვნელოვანია არქივისკოპოს იოანეს მტკიცებულება იმის შესახებ, რომ „ადილეებს გააჩნიათ საკუთარი ენა და დამწერლობა“. ჩვენამდე მოაღწია ცნობამ ძველის შესახებ, რომელიც დაწერილია ადგილობრივ ენაზე. სოფელ წახურში (დაღესტანი) დაახლოებით 1275 წელს ადგილობრივ ენაზე გადათარგმნილი იქნა ორი არაბული თხზულება: „კომპენდიუმ მუზანი“ და „იმამ აშ-შაფის წიგნი“. ავარეთში აღმოჩენილია ორენოვანი ქართულ-ავარიული წარწერები, რომლებიც შესრულებულია ქართული ასოებით XIV საუკუნეში.

დაღესტანში ზოგიერთ მეჩეთებთან ფუნქციონირებდა მედრესე, სადაც ხდებოდა არაბული ენის და ისლამური რელიგიისა შესწავლა, ასევე ზოგიერთი საერო საგნების სწავლებაც მიმდინარეობდა. XIII საუკუნეში სოფელ წახურში (დაღესტანი) ფუნქციონირებას განაგრძობდა მედრესე, რომელიც გაიხსნა ჯერ კიდევ XI საუკუნეში. 1404-1405 წლებში მედრესე გაიხსნა სოფელ ქობაჩში, ხოლო 1474-75 წლებში დერბენტში. ამას გარდა, მედრესეები არსებობდა სხვა ადგილებშიც.

ჩრდილო კავკასიელ ხალხთა შორის დიდი პოპულარობით სარგებლობდნენ ულემები, ე.ი. ის ხალხი, ვინც ისლამურ დოგმატიკას კარგად ფლობდა. ასევე, ის ხალხი, რომელთაც კარგად იცოდნენ ისტორიული ტრადიციები და ფლობდნენ სხვა მეცნიერებებს. 1405 წელს ლაკების სოფელ ყუმუხში გარდაიცვალა იურიდიული თხზულების ავტორი, წარმომადგენელი იემენელი იბრაჰიმის ვაჟი ახმედი. ლაკელმა ალიმ ყუმუხიდან, რომელიც გარდაიცვალა 1528 წელს დატოვა არაბულ ენაზე დაწერილი ხელნაწერი სახელწოდებით „კონსპექტი“.

დაბეჯითებით შეიძლება ვთქვათ, რომ XIII-XV საუკუნეებში დაღესტანში შეიქმნა ისტორიული ქრონიკები, რომლებიც გახდა საფუძველი ისეთი ფასეული თხზულებისა, როგორცაა ანონიმური „დერბენტ-ნამე“ და მუჰამედ საფის „ტარიხ-დაღესტანი“. პირველი წარმოადგენს დერბენტის ისტორიისა და ისლამიზაციის, აგრეთვე, ამ თემაზე ფოლკლორული ვერსიისა და დინასტიური გადმოცემების შესახებ არაბი ავტორების ნაშრომების გადმოცემას, ხოლო მეორე ქრონიკა მოგვითხრობს 1240 წელს ყუმუხში მონღოლების შემოსევისა და შამხალის მიერ ხარკის აკრეფის შესახებ. ორივე ეს თხზულება თარიღდება XIV-XVI საუკუნეებით.

ლიტერატურა:

1. Иоанн де-Галонифонтибус. Сведения о народах Кавказа. 1404/ пер З.М. Буниятова, Баку, 1980.
2. Рашид ад-Дин. Сборник летописей. М; Л; Т. 3. С. 189.

3. АКАК. Тифлис, 1868 т. 2 с.1076.
4. Лавров Л. И. Эпиграфические памятники Северного Кавказа на Арабском, Персидском и Турецком языках М. 1966. Ч. 1. С. 87.
5. СМОМПК. Тифлис, 1903. Вып. 32. С. 50.
6. Рассказ Римско-Католического миссионера доминиканца Юлиана о путешествии в страну приволжских Венгерцев/ ЗОИДР. Одесса, 1863. Т. 5. С. 999-1000.
7. Епископа Феодора, "Аланское послание" // ЗОИДР. Одесса, 1898. Т. 21 с. 26.
8. Византийский временник, СПб 1898. Т. 5, Вып. 1-2.
9. Барбаро и Контарини о России. С. 17.
10. Карачаевцы. Черкесск. 1978 с. 24.
11. Носов Ш. Б. История Адигейского народа. Налчик 1947. С. 54.
12. Институт рукописей Грузии. Ф. „А“. д. 1469. Л. 10-13-11.
13. Тарихи Дербент-наме. Тифлис, 1898. Прил IX. С. 167.
14. Путешествие Ивана Шильтенберга по Европе, Азии и Африке с 1394-1427 г. 1867 т. 1 с. 59-60.

Culture and living aspects of the North Caucasians in the XIII-XV centuries

Gumashvili Zaur

Iakob Gogebashvili State University, Telavi

Abstract

In XIII-XV centuries, the culture, and moments of existence of North Caucasus people stands out with diversity and difference. For this period the largest settlements had been Towns: Majar, Tyumen, Upper Julat, Lower Julat etc. When studying the mentioned issue, special emphasis is placed on living conditions, means of transportation, tools, and clothing culture. Some materials obtained as a result of archeological excavation also give us certain idea about this issue.

It should be noted that, there is a scarce data on the study of the family and public life of the North Caucasus people. However, relatively small but fragmentary data allows us to form a certain idea about the household aspects of the study period. Relatively clear picture is given on the bases of existing materials about the population living in the west of North Caucasus, that gives us an opportunity to make conclusion about traditional moments of creating a family in this area and showing respect to him as well as even sacrificing oneself to a guest in some cases.

In addition, worth paying attention traditions of family cohabitation and burial, which were clearly different in different parts of the North Caucasus.

Key words: North Caucasus, Family life, traditions, living conditions, Archeological sources.